

Albin Nađ

Logika u životu

Zadar
Stab. Tip. Di S. Artale
1899.

Prijevod, bilješke i komentari
IVAN MACUT*

Ukratko o Albinu Nađu

Albin Nađ rodio se 2. listopada 1866. godine u Trogiru. Gimnaziju je završio u Zadru. Godine 1885. odlazi u Beč gdje studira filozofiju i matematiku. Godine 1890. diplomira s radnjom koju će kasnije tiskati kao samostalno djelo naslovljeno *Fondamenti del calcolo logico*. U Rimu preuzima docenturu na Rimskom sveučilištu. Preminuo je 1901. godine u Tarantu. Najpoznatija djela: *Fondamento del calcolo logico* (1890); *Principi di logica, esposti secondo le dottrine moderne* (1891); *La filosofia nelle scuole secondarie* (1899).¹

* Prijevod, bilješke i komentari rezultat su istraživanja na projektu *Nove teme u hrvatskoj filozofiji od 1874. do 1945. godine* (IP-2022-10-5438) koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

¹ Usp. Ivan Macut, *Hrvatska filozofija u 19. stoljeću* (Split: Služba Božja, 2021), pp. 211–212.

Logika u životuⁱ

I. Ljudski je život opažanje, osjećanje, djelovanje. – II. Logika i znanost. – III. Logika i umjetnost. – IV. Logika i moral

I.

U naše dane – slijedeći Kantaⁱⁱ – obično se međusobno razlikuju tri oblika ljudske aktivnosti: opažanje, osjećanje i htijenje. Obratite pažnju, molim, na duboko značenje koje se pridaje ovim riječima:

Kada gledamo, slušamo ili na bilo koji način osjećamo, ili, pak, kada se sjećamo, prikazujemo...; u našem umu postoji opažanje. U jednom je slučaju po izvoru senzitivno, izvanjsko. U drugom je slučaju intelektualno, unutarnje. Naime, tamo slike dolaze iz izvanjskih podražaja, uzbuđuju naše živce. Ovdje su pak proizvodi unutarnjeg rada mozga, naše vlastite aktivnosti. – Ipak, u svakom slučaju, ispred subjekta koji percipira, ispred *mene* uvijek je objektivni element, opažena stvar, koja mu se na određeni način suprotstavlja. – Opažanje nam daje pojam o stvarnosti. Ono je izvor znanja, koje nije ništa drugo nego imati ili konfrontirati opažanja.

Osjećaji su umjesto toga u cijelosti unutarnje emocije duha. S jedne strane, nezadovoljstvo, bol, tjeskoba. S druge strane, svidanje, zadovoljstvo, radost i cijeli beskrajni niz stanja i pokreta naše duše, sklonosti, strasti... Unutarnji je element odlučujući: mi smo oni koji ih kušamo i mi smo oni koji se osjećamo uznemireni. Postoji izvanjski objekt na koji se mogu *referirati*, ali ne i nešto izvan mene koji ih *konstituira*. Oni su intimni, apsolutno naši.

Na kraju, htijenja – u što su uključene sve ljudske sklonosti i postupci koji se po njima objašnjavaju – čine želja i odbojnost, impuls ili instiktivni čin i, konačno, u potpunijem obliku, svjesno i voljno djelovanje. U htijenju opet postoje oba aspekta. Subjektivni, a to je uzbuđenje, psihički čin koji mu prethodi i određuje ga. Objektivni, djelovanje, fizički čin koji ga slijedi i čija je posljedica.

Uz pomoć opažanja bio je moguć utjecaj izvanjskih faktora na nas. Sada možemo djelovati na svijet oko nas. Krug je zatvoren.

Cijeli ljudski život nije ništa drugo nego splet opažanja, osjećaja i želja, međusobno različito isprepletenih i u neprekidnom kretanju i promjenama. Međutim, u njemu, prema prevladavanju jedne ili druge vrste činjenica, razli-

ⁱ Proluzija čitana na Rimskom sveučilištu. U to vrijeme zvalo se: Kraljevsko sveučilište u Rimu La Sapienza. Od 1982. službeni je naziv Sveučilište u Rimu La Sapienza.

ⁱⁱ Immanuel Kant (Königsberg 22. travnja 1724. – Königsberg 12. veljače 1804.). Njemački filozof.

kujemo tri različita smjera: znanost, koja je utemeljena na znanju; – umjetnost, koja smjera na osjećaje; – djelovanje, koje proizlazi iz voljnog čina.

Koju ulogu u ovoj višestrukoj aktivnosti ima, ili bi trebala imati, i ispuniti logika? I, ako to nije isprazna znanost, je li nužna ili korisna za umjetnost, znanost, djelovanje? Svima ili, pak, samo nekima od njih? Evo teme.

II.

Kada se obrati pažnja na cilj logike i znanosti općenito, onda je jasno i nepobitno ne samo da je logika korisna, nego je i nužna za znanosti. Cilj znanosti, a i znanja, jest istina. Da bismo to postigli potrebno je znati prema tome usmjeriti spoznaju, potrebno je imati pravilo za izvođenje novih istina iz već poznatih istina, za izvođenje zakona iz iskustvenih podataka, za primjenu zakona na pojedine slučajeve: potrebno je upoznati put ispravnog razmišljanja, μέθοδος, metodu ili »način«, kako se govorilo u srednjem vijeku.

Logika je znanost koja nas vodi u potrazi za istinom, znanost o metodama, ona koja nas uči strukturi i postupcima drugih znanosti.

Da proučavanje metoda sačinjava znanost samu po sebi i da prirodno znanje koje netko ima može doista u određenim slučajevima i bez metode biti dovoljno, ali je ono nesavršeno i potrebno posebnog proučavanja, uočili su mnogi slavni ljudi. Spominjem samo autoritete Averroesaⁱⁱⁱ i Avicennu.^{iv}

»Omnis scientiae modus est ipsa scientia quae est et vocatur logica«: »Metoda svake znanosti čini novu znanost koja se zove logika«, kaže prvi od petnaest komentara prve knjige *Metafizike*: »Et non simul addisci potest scientia et scientiae modus, sed oportet prius discere modum et deinde, per modum iam perfecte apprehensum, addiscere tentare scientiam«:^v »Nije moguće istovremeno učiti znanost i metodu kojom se ona provodi, nego je potrebno prvo nju proučiti, a onda, kada se dobro nauči, početi proučavati znanost.«

Avicenna na početku svoje *Logike* kaže: »modus hic omnibus hominibus (per hoc quod intellectuales sunt quodammodo per naturam) inditus est. Sed imperfectus est qui in natura est: perficitur autem per artem adhibitam.«^{vi}:

ⁱⁱⁱ Ibn Rušd ili Averroes (Kordoba, 14. travnja 1126. – Marakeš, 10. prosinca 1198.). Pravnik, liječnik i najistaknutiji islamski filozof aristotelovac.

^{iv} Avicena (Afshona, kolovoz 980. – Hamadan, 22. lipnja 1037.). Neoplatonist i vodeći filozof islamskog svijeta.

^v Nađ ove riječi od filozofa Averroesa ne uzima iz njegovog originalnog djela, nego ih preuzima iz djela B. Alberti Magni, *Opera omnia: ex editione lugdunensi religiose castigata*, Augusti Borgnet (ur.), Volumen I, Pariz, 1890, Caput I, p. 1.

^{vi} Nađ ove riječi od filozofa Avvicene ne uzima iz njegovog originalnog djela, nego ih

»Ova je metoda svojstvena svim ljudima, budući da su na određeni način prirodno obdareni inteligencijom; ali ono što nam je samo od prirode dano u nesavršenom je stanju i ostvaruje se prikladnom umjetnošću.«

Logika je stoga nezamjenjiva za obrazovanje i učenje znanosti. Ona je to, također, i za praktičnu primjenu, kako ćemo vidjeti malo kasnije. Za sada o tome je dosta rečeno.

III.

Međutim, pitam se, ima li što logika raditi s umjetnošću?

Na ovako postavljeno pitanje, svjesni svete formulacije »umjetnost radi umjetnosti«^{vii} većina će ljudi biti sklona odgovoriti: ne. I to je u redu.

Ipak, ideja »umjetnost« nije jednostavna: ona je složena, raznolika, protejska. U svemu, gdje blista sjaj ideala, u svakom osjećaju ljepote, ma kojom vrstom osjetila se prima, oplođuje se i sazrijeva pupoljak umjetnosti: u šarenim slikama, u modeliranju mramora, u simfoniji tonova, u poetskoj fantaziji, u dramskoj izvedbi. Mnoge su i raznolike poveznice koje ove nježne pojavnosti približavaju duši, cijelom našem životu, tako da ne nedostaje onih koji ih povezuju s našim razmišljanjem, meditacijom i znanošću. – Ukoliko je logika znanstvena metoda, put za istraživanje istine, ima li ona veze s umjetnošću? Ili, ako škola pripovijedanja koja se naziva iskustvena nije ili ne želi biti vođena znanstvenom metodom, daje li istinit opis? I proučavanje živog »ljudskog dokumenta«^{viii} i katalogizirana opažanja i fotografija okoliša? I u introspektivnom pozitivističkom romanu, nije li priča razvoj jedne određene situacije, jednog spleta okolnosti i ponašanja likova, koji se nužno izvodi kao posljedica psiholoških zakona?

Međutim, svaki put kada se pokuša prikazati umjetnički učinak iz jednostavne stvarnosti, ideal je pomaknut, iskrivljen. Umjesto lijepoga i istine:

preuzima iz djela B. Alberti Magni, *Opera omnia: ex editione lugdunensi religiose castigata*, Augusti Borgnet (ur.), Volumen I, Pariz, 1890, Caput I, p. 2.

^{vii} Izraz »Umjetnost radi umjetnosti« (franc. *l'art pour l'art*) još se naziva i *larpurlartizam*. Estetička teorija koja se javila polovicom 19. stoljeća. Pojam je uveo francuski filozof Viktor Cousin (Pariz, 28. studenoga 1792. – Cannes, 13. siječnja 1867.) 1818. godine, a zastupa tezu o samodovoljnosti umjetnosti i njezinoj neovisnosti o društvenom životu, političkim prilikama, znanosti. Suprotstavlja se do tada prevladavajućem utilitarnomu shvaćanju umjetnosti. Usp. *larpurlartizam*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2013 – 2024, (pristupljeno 2. veljače 2024) <https://www.enciklopedija.hr/clanak/larpurlartizam>.

^{viii} Francuski naturalizam, koji je kao najznačajnijeg eksponenta imao Emila Zolu (Pariz, 2. travnja 1840. – Pariz, 29. rujna 1902.), predstavlja se kao znanstveni studij društva i čovjekove psihe. »Ljudski dokument« je uspoređen objektu na anatomskom stolu koji se treba objektivno, bez strasti i znanstveno studirati. Upravo zbog ove činjenice se i govori o »kliničkom romanu«.

nasilje znanosti nad umjetnošću. Monstruozno i neplodno nasilje i povezanost. Tako je i u pretjeranom i minucioznom opisu stare nizozemske škole, tako je i u znanstveno utemeljenoj poeziji, tako i Richard Wagner^{ix} u »šumskoj pjesmi«, u »beskrajnoj melodiji« pokušava reproducirati nejasne zvukove prirode.

Međutim, netko bi mogao zamijetiti: iako umjetnost ne može imati znanstveni cilj, ipak znanost joj je potrebna. Bez nje ne može postojati. I može navesti dva odlučujuća kanona: s jedne strane, onaj o nužnosti postojanja tipova i usklađenosti činjenica s istinom; s druge strane, onaj o razumskoj, promišljenoj, intelektualnoj elaboraciji umjetničke ideje u njezinom nastanku.

* * *

Postojanje tipova i usklađenost s istinom.

Da. Ljudski likovi i stvari u slici, u književnoj pjesmi moraju biti uvjerljivi. Ali, promislimo dobro, dosta je da su samo mogući; ne daleke, ili bolje rečeno, ne suprotne istini: činjenice koje nisu kontradiktorne, barem ne na apsolutan način, prirodnim zakonima. Ma daj, koliko ograničenja! I ukoliko se želi imati uzvišeni stil? U slikarstvu zasjeniti božanske stvari i činjenice? U tragediji, do uzvišenog? U legendarnom razdoblju, do nadčovječjeg, herojskog? Tko će odrediti granice?

I, ostajući na srednjem putu, u društvenom obiteljskom svijetu, je li lijepo samo u istinitosti tipova, koliko god bili spontani i privlačni? Ili pak u onom duhu koji vam umjetnik usađuje, a koji se otkriva u izboru ili isticanju jednog detalja, u izostavljanju drugoga i što im daje neku izvornu crtu ili pokret, što ih oživljava i čini moćnima da nas pokreću?

Treba nam taj nedefinirani element, taj »duh«, to nešto više.

Od čega se sastoji?

Ono je potpuno novi element: to je nešto što transcendirira stvarnost; nešto što nije niti dano niti postignuto znanošću; nešto što ne proizlazi iz istine.

Ono – kako se uobičajuje kazati – ne govori intelektu, nego srcu: to je u potpunosti emocionalni i sentimentalni element. Jer istina, sama po sebi, nema estetsku učinkovitost: utvrđena činjenica, formulirani zakon sami su po sebi hladni, tihi, nesposobni za bilo kakav umjetnički osjećaj. Istina, kada se traži ili kada se pronađe, moći će nas pokretati sve dok ne bude, u cijelosti ili djelomično, otkrivena: jednom nađena, nema je. Lijepo postoji sve dok u idejama postoji kretanje, napor prema »onostranom«, dok se osjećamo poneseni, odvučeni,

^{ix} Wilhelm Richard Wagner (Leipzig, 22. svibnja 1813. – Venecija, 13. veljače 1883.). Njemački skladatelj, kazališni redatelj, polemičar i dirigent.

preplavljeni u usponu prema idealnom, visokom, nadasve visokom, vjerojatno nedostižnom. Nostalgija za nepoznatim, privlačnost od Uzvišenoga, čežnja za Beskonačnim, ἔκ-στασις jest Umjetnost.

Ne govori mi se o intelektualnoj ljepoti, o divljenju istini samoj u sebi i u njenom redu. Može pobuditi osjećaj pristajanja, mira, zadovoljstva: nikad očaranost, fascinaciju, zanos, topli entuzijazam umjetnosti. Bit će to divljenje proporcijama i arhitektonskim ili ritmičkim simetrijama. Ali to je malo. Ljepota glazbe, suprotno onome što piše slavni profesor kritike Eduard Hanslick,^x ne leži u razumijevanju motiva, u promišljanju glazbenog oblika, koji se isprepliće i razvija poput arabeske ili poput zvijezda kaleidoskopa: nego u djelotvornosti, da se izrazim, životinjskih zvukova, u efektu pokreta, različitom prema dinamici i temperamentu, u moći da natjera naš živčani sustav da vibrira ili, kako drži profesor Sergi^{xi}, ubrza ili uspori otkucaje srca. Ritam ima vrijednost mehaničke ekscitacije; ne broja ili proporcije, gotovo pitagorejski zakon koji se odražava u umu. – Učinak je prirodan, trenutani; nije smišljen, refleksi. Vrijednost djela ne prosuđujemo po izravno ili asocijacijom izazvanim idejama, nego po *tonu* (kako kažu herbartovski filozofi), to jest po osjećaju ili dojmu koji budi u duši. Stoga je riječ o izrazito subjektivnoj vrijednosti.

Što se tiče poezije, lirika je uvijek mlada i svježja, koja govori vječno živim jezikom strasti: ali ako želi dotaknuti druge žice, one moraju biti dobro nategnute i usklađene. Gdje je ep? A kolika je bila snaga poriva i drskosti u rodoljubnim pjesmama, na primjer '48, koje sada izgledaju kao prikazi prazne retorike!?

* * *

Razumska elaboracija.

Umjetniku nije dovoljno osjetiti učinak koji želi probuditi u drugima, niti koncepciju ideje, već mu je potrebna duga i strpljiva meditacija o tome i naporan rad dljijeta i turpije. Nije li u ovom radu to sudjelovanje intelekta, misao umjetnika? Ovdje dolazi znanost.

No, razlučimo, pobogu, znanstvenu elaboraciju od one umjetničke. Jedno je mislilac koji prebire i ispituje ideje, drugo je umjetnik koji ih mazi i oblikuje. U tome, da, to je rad prosuđivanja i rasuđivanja, tu je razvrstavanje misli i njihovih veza, indukcija i dedukcija, asimilacija i preobrazba zamišljene materije, istinita i logična razrada sadržaja; u ovom slučaju rad je u biti formalan: to je odabir između više ili manje blještavih, više ili manje prozirne i prikladne

^x Eduard Hanslick (Prag, 11. rujna 1825. – Baden, 6. kolovoza 1904.). Austrijski glazbeni kritičar, estetičar i povjesničar.

^{xi} Giuseppe Sergi (Messina, 20. ožujka 1841. – Rim, 17. listopada 1936.). Talijanski antropolog.

ideje koja je već prije nastala: u tome je sve. Bit će to snažne, žive, provokativno sugestivne slike ili slabašni simboli iza kojih će, gotovo maglom zastrte, izranjati ličinke i snovi. One će nas uljuljkati u mrtvom moru sjećanja, one će dirnuti krvave rane srca.

* * *

Ukratko: umjetnost želi sjaj ili nesigurno svjetlo riječi; znanost jasno i precizno značenje. Znanost, zapravo, u svom odgovarajućem stupnju razvoja, postaje nužna pretpostavka umjetnosti. Ona pruža okruženje, pozadinu koja umjetniku pruža pribor i sredstva za njegov rad; ali nikada nije čist izvor iz kojeg teče val nadahnuća i izbija estetska emocija ljepote. To su dvije potpuno različite stvari.

Nikada, vjerujem, »unicuique suum«^{xii} neće biti ispravnije primijenjen. Nauči pobuđuje misli, umjetnosti pobuđuje osjećaje. Za znanost objektivna, ravnodušna istina i logika: za umjetnost ne, nego kontrast, hiperbola, strastvena emocija. I nemoj filozofirati, nego ostani tako, božanski dar, slatka hrana duše, života i spasenja.

IV.

Prijedimo na razmatranje treće faze naše aktivnosti, na praktičnu aktivnost. Misao može ostati u nama ili se može na neki način, djelima ili riječima, izraziti. Čitamo kod Giovannija Filipona^{xiii}: »sermo in duo dividitur, scilicet in encordialem, hoc est sermonem interiolem, in mente dispositum, et in eum qui ex signis, qui angelus intelligendo est sui cordis nuntius, quia conceptus cordis nuntiat ad alterum«^{xiv} »Ima dvije vrste govora, emocionalni (tada se

^{xii} Latinski izraz *Suum cuique* ili *Unicuique suum* koji u slobodnom prijevodu znači: dati svakome svoje. Od velikog je značenja za filozofiju i pravne znanosti.

^{xiii} Ivan Filopon (oko 490. – oko 570.), poznat i kao Ivan Gramatik ili Ivan Aleksandrijski. Filolog, komentator Aristotela, kršćanski teolog i autor brojnih filozofskih i teoloških djela.

^{xiv} Nađ kaže da kod Ivana Filipona čita sljedeće riječi. Ovdje je potrebno istaknuti da se ove riječi nalaze u djelu Alberta Velikoga, a koje je Nađ u istom radu već navodio, a Albert Veliki piše da navodi Ivana Damašćanskoga (Damask, oko 675./676. – Mar Saba, 4. prosinca 749.). »Propter quod dicit Damascenus, quo din duo dividitur, scilicet in encordialem, hoc est, sermonem interius in mente dispositum, et in eum qui ex signis, qui angelus intelligendo est sui cordis nuntius, quia conceptus cordis nuntiat ad alterum«. B. Alberti Magni, *Opera omnia: ex editione lugdunensi religiose castigata*, Augusti Borgnet (ur.), Volumen I, Pariz, 1890, p. 7. Ovdje se u najmanju ruku radi o nepreciznom Nađovom izražavanju jer bi na prvi pogled proizlazilo da su ovo riječi Ivana Filipona. Ipak, budući da Nađ kaže da kod njega čita ove riječi, nije isključeno da je uistinu preuzeo citat iz djela Alberta Velikoga ili, pak, od samog Ivana Damašćanskoga, a taj je citat donio Ivan Filopon.

srce smatralo sjedištem inteligencije) tj. govor začet unutar uma ili je to onaj koji se javlja preko znakova, a što treba shvatiti kao anđela glasnika uma, jer svoje misli donosi drugima.« – Drugim riječima, to može biti usamljena misao ili misao koja se širi i proizvodi djelovanje.

Već smo prije vidjeli da je logika neophodna za mišljenje, za znanje općenito. Ali sve dok misao ostaje zatvorena u mozgu ili određuje radnje koje se odnose samo na nas, je li ona ispravna ili pogrešna, malo je važno. Ako, kako su stari rekli, radim sofizme, tj. namjerno gubim razum ili upadam u paralogizme i griješim, a da toga nisam svjestan, na kraju, malo znači. Bit ću suđen ili ću, u najboljem slučaju, biti čudan ili neuk čovjek.

Ali sasvim je drugačiji slučaj ako se takvi postupci, u bilo kojem slučaju, odnose na druge.

Sofizam koji je prije bio jednostavno smiješan ili vrijedan žaljenja, sada bi bio za osudu, krivnja.

Jer ja nemam pravo naštetiti drugome: ni pod kojim okolnostima ne mogu i ne smijem nauditi svojim bližnjima.

Ovdje dolazi do izražaja veliki moralni koncept odgovornosti.

Ne dirajući u osjetljivo pitanje slobodne volje, intervencija razuma u voljni čin, o čemu već Aristotel^{xv} govori u svojoj Etici, poznata je svima. Vidjeli smo, već ranije, dva momenta u volji: unutarnji ili psihički nagon, vanjski ili fizičko djelovanje. U prvom postoji maksima, prijedlog, koji usvajamo kao princip, kao motiv za drugi. Ova je maksima teorijski sud, koji daje razum, znanje; i radnja, koja je u skladu s njim čineći ga praktičnim, bit će njime motivirana i objašnjena. Bit će dobro i moralno ako je istinito i ispravno; bit će izopačeno i nemoralno ako je lažno ili nepravedno. Znanost mora služiti životu, teorija mora biti norma za praksu. A logika, koja je metoda i red znanosti, mora također biti metoda i red djelovanja.

Posebice u onima^{xvi} koje se tiču dobrobiti ljudi trebala bi prevladati najstroža i najrigoroznija logika.

U kodeksima i propisima zakoni bi trebali biti sveobuhvatni, jasni, jasno formulirani, tako da je tumačenje jasno i očito, a posljedice nužne, te da ne ostavljaju mjesta sumnji ili prigovaranju.

U proučavanju i praksi medicine, promatranja i metode trebaju biti detaljniji i logičnije poredani nego ikad. Na to je upozorio i ugledni američki liječnik Foster na međunarodnom medicinskom kongresu održanom u ovom gradu. Time bi se izbjegle pogreške u istraživanju i ishitrene indukcije koje su tako pogubne u terapiji.

^{xv} Aristotel (Stageira 384. pr. Kr. – Halkida 322. pr. Kr.). Starogrčki filozof i prirodoslovac.

^{xvi} Nađ ovdje govori o znanostima.

Tako je i u drugim zanimanjima. Svi koji rade u javnim službama moraju biti učeni i savjestni.

Umjesto toga, koliko su rašireni užasi i šire se te koliko štete uzrokuju!

Bilo bi dobro ako bi se te greške mogle popraviti, a osoba koja je pogriješila sama bi platila. Ali najčešće su nepopravljive.

Liječnik koji nemarnom dijagnozom ili nesavjesnim liječenjem pošalje jadnog vruga na onaj svijet; kapetan koji zbog loših izračuna kocka živote tko zna koliko nesretnika; odvjetnik koji krivom retorikom nagovara porotnike da oslobode nitkova ili da nevinog pošalju u zatvor, u biti oni samo prakticiraju lošu logiku, slijede sofizme. Iza njih se nalazi i zloglasnost, a koju bi zdrav razum želio primjereno razotkriti, kazniti i iskorijeniti. Ovdje se glasno i zapovjednički traži logika. Ne sentimentalnost ili isprazne riječi; nego objektivna, gola, hladna istina. Ne mišljenja, ne retorika, ne umjetnost; nego hladna, ispitujuća, prosuđujuća logika, neka nevinost zavlada i sruši nepravdu i aroganciju.

Ovo je njezina sveta misija.

* * *

»Patet conclusio« – ovo su riječi Alberta Velikog^{xvii} u prvom^{xviii} poglavlju »de praedicabilibus« – »quod prae omnibus utilis est ad felicitatem haec scientia, sine qua non attingitur felicitatis actus.^{xix} Haec enim scientia à phantasiis (quae videntur et non sunt) liberat, errores damnat et ostendit falsitates, et lumen dat rectae contemplationis in omnibus.« »Zaključak je jasan. Za postizanje sreće ova je znanost^{xx} korisnija od svih drugih. Dapače, bez nje se ona ne može postići. Jer ona je ta koja nas oslobađa od ispraznih privida koji nam se čine, a ne postoje. Ona je ta koja osuđuje pogreške i ukazuje nam na neistine i koja šalje svoje svjetlo u promišljanje svega.«

^{xvii} Albert Veliki (Lauingen, oko 1200. – Köln, 15. studenoga 1280.). Njemački filozof i teolog; svetac i crkveni naučitelj te biskup.

^{xviii} Ove se riječi ne nalaze u I. nego u III. poglavlju koje je Albert Veliki naslovio De utilitate dialecticae. Usp. B. Alberti Magni, Opera omnia: ex editione lugdunensi religiose castigata, Augusti Borgnet (ur.), Volumen I, Pariz, 1890, p. 5.

^{xix} Nađ donosi nepotpun navod: »Patet conclusio quod prae omnibus utilis est ad felicitatem haec scientia, sine qua non attingitur felicitatis actus« dok puni navod iz djela Alberta Velikog glasi: »Patet conclusio quod prae omnibus utilis est ad felicitatem haec scientia, sine qua non attingitur felicitatis actum non impeditae recipit operationis«. B. Alberti Magni, Opera omnia: ex editione lugdunensi religiose castigata, Augusti Borgnet (ur.), Volumen I, Pariz, 1890, p. 6.

^{xx} Nađ, naravno, ovdje misli na logiku.

